

DOI: 10.36719/2663-4619/60/38-41

Nigar Firuz qızı Sadıqova
nigarsadiqova1@gmail.com
Bakı Slavyan Universiteti

QƏTRAN TƏBRİZİ VƏ TÜRK RUHU

Açar sözlər: Qətran Təbrizi, şair, poeziya, Azərbaycan, türk xalqları

Katran Tabrizi and the Turkish spirit Summary

Katran Tabrizi is an Azerbaijani poet of the 11th century. In his work, he reflected the political history of Azerbaijan. These are known as "history verses". Tabrizi wrote poetry on various topics. If you look closely at his work, you can see that he retained the Turkish spirit, way of thinking, Turkish culture in his works, retained the patriotic spirit that we see in Nizami, Fizuli, Khagani.

The poetic ideas expressed in "Dada-Gorgud", "Divani-lugati-Turk", "Gutadgu-bilik" are very similar. Turkish culture here is very close to Katran Tabrizi; purity, courage, loyalty.

Like many medieval poets, Katran Tabrizi wrote in Persian for socio-political reasons.

Key words: Katran Tabrizi, poet, poetry, Azerbaijan, turkic peoples

X əsrin sonu, XI əsrin birinci yarısında Qəznə şairlərinin simasında fars ədəbiyyatının inkişafı təmin edilirdi. Qəznə şairlərinin mövzu dairəsi mənsub olduqları saraya bağlı olaraq nə qədər məhdud idisə, onların şeir mədəniyyəti bir o qədər yüksək idi. Ünsüri, Fərruxi, Mənuşehri Üscüdi hər biri özünəməxsus orijinal üslub keyfiyyətləri olan sənətkarlardır. Qətran Təbrizi kiçik müasiri olduğu bu şairlərin hamısının zəngin şeir poeziyasına baş vurub çıxmış, onlardan sənətkarlıq öyrənmişdir. Lakin, hər halda, ustad bildiyi yenə Rudəkidir. Rudəki qəsidə, ümumən lirikada, Firdovsi isə məsnəvidə-dastan yaradıcılığında ona müəllim və rəhbər olmuşdur.

X-XI əsrlərdə Buxara və Qəznədə həm də türk xalqlarının elm və mədəniyyətinin nailiyyətləri əks olunurdu; fars-tacik mədəniyyətinin özünün inkişafında türk alim və şairlərinin, incəsənət xadimlərinin iştirakı mühüm idi.

Farsdilli poeziya ilə yanaşı, bu dövrdə türk dillərində yaranan şeir, ədəbiyyat da inkişaf edir, türk xalqlarının ictimai fikrinə güclü və dərin təsir göstərirdi. Hələ "Qutadğubilik"dən hic. 462 (1069, 70) 30-40 il əvvəl Mənuşehri türkcə, oğuzca şeirin gözəlliyindən danışdı:

گ وئی خوب تر که ما نازکی بر راه
شعر غزی و مرا بر خوان تو و شعر ترکی
که فت وادی سخن تو و گ وئی که لغت بهر
وهزی ابد جد تو و هول غت بر اصل که

"Sən türkcə, elə bil, daha yaxşı şeir deyirsən,

Mənə türk şeiri oxu, oğuz şeiri söylə!

Sən bildiyin dillərin hamısında şeir deyə bilərsən,

Axi, hər bir dilin əbcəd və həvvəzisən!" (1, 131).

Türkcə-oğuzca şeir oxuyan, hər bir dilə vəqif olan bu adam kimdir? O, rübabı, gəncmi çalib-oxuyurdu, yoxsa əlinə türkcə divanını alıb bir ucu Qəznə - bir ucu Kaşğar, bir ucu İran - bir ucu Turanda olan böyük bir xalqın tarixini, mərdlik və qocalıq dastanını söyləyirdi? Bəklə, qoşa xəncər tiyəsinə bənzər vəsməli qaşlarını dartıb, aşıqının qəsdinə duran, qara badamı gözləri aləmə od salan türk gözəlini vəsf edirdi? Böyük Hafizin Səmərqənd və Buxaranı bircə xalına bağışlamaq istədiyi türk gözəlini!...

Biz Mənuşehrini valeh edən şeirin məna və gözəlliyini ölməz "Dədə Qorqud" nəğmələrində, bu dövr türk dili və ədəbiyyatının görkəmli abidələri sayılan "Qutadğubilik" və "Divani-lügati-türk" hic. 466 (1073, 74) dərk edib duyuruq. "Kitabi - Dədə Qorqud", "Qutadğu bilik" və "Divani-lügati-türk" tədqiq olunan dövrdə türk xalqlarının bədii-ictimai, elmi-fəlsəfi fikrinin ən böyük nailiyyəti kimi meydana çıxmışdır. Bu əsərlər yalnız yarandıqları dövrdə X-XI əsrlərdə deyil, çox-çox qabaqlarda türk xalqlarının böyük mədəniyyətə malik olduqlarını təsdiq edir.

"Qutadğu biliyi" türk "Şahnaməsi" adlandırırlar. Bu, əlbəttə, böyük qiymətdir. Ancaq, "Şahnamə" ilə "Qutadğu biliyi"nin oxşarlığı hər əsər üçün seçilmiş mütəqarib bəhrindən irəli gəlmir. Poemanın yazıldığı qoşayarpaq (məsnəvi) şeir formasına gəlsənə, Mahmud Kaşğarının "Divani lüğəti-türk"də verdiyi poetik nümunələr bu şeir şəklinin türklərdə də olduğunu göstərir. Həm də, müəllif bunu həmişə, hər yerdə saxlamır,

کین بوردی بار ب ترو ب رجا ازون ین ی یز ق رنغل قوب تی ی لی صبا
قوڈی یوقارو قینار قاقا یلا تودی ل یقیغ قاقا قوغوق یل اورداک قاز

Baharın özü kimi gözəl olan bu nəğmə Qətranın Bahariyyələrini xatırlamırmı? “Bəzənmək dilər dünya kürkünü atıb!”, “dolanan ağaclar donnandı yaşı!”, “səbə yeli qopdu qərənfil yadın” (2, 17-18).

Mənuçehrini valeh edən şeir bu imiş! Ancaq, türkcə şeirin tarixi X-XI əsrlərə aid edilə bilməz. Mahmud Kaşğarının “Divani-lügətit-türk”də verdiyi müxtəlif vəzinli, şəkilli və bölümlü saysız-hesabsız şeir nümunələri hələ islamiyyətdən qabaq da, türk xalqlarının zəngin ədəbiyyatı olduğunu təsdiq edir (3, 58). “Divani-lügətit-türk”də gözəllik və sevi nəğmələri:

یوز ق یز یل مذکیز قرا کوز اولاس مینی ب لئار
قچار اول ی ناب ب لنا توز ل توکا تمار اندین

قذقی اوزوم الدی یرقی کوزوم ی برد
(s. 3, 58) غرور اوذ اوذین امدی قذقی ارنج ق ندا

Qəhrəmanlıq söyləmələri:

م ک کرد ل یو ارسلن اغردم ک لب ای کم
(s.3, 58) ت تارک یم منی امدی ت خردم ب شن لار الب

ی کرل یم ت شب اتن ل یم اکر آل ب ت کرا
(s 3, 13) ک فلاسون انک ک وجی ک کرل م ل یو ارسلن

Divanda müxtəlif qrammatik hadisələrin şərhı, söz və ibarələrin mənaca izahı üçün misal gətirilən, məzmun, forma cəhətdən olduqca rəngarəng olan nümunələr türk dillərində yaranan poeziyanın o vaxt dünya şeir mədəniyyətinin qabaqcıl qollarından birini təşkil etdiyinə nişan verir. Divanda şeirlərin böyük bir qismi gözəllik, sevgi, mərdlik və sədaqət mövzusunda yaradılmış xalq ədəbiyyatı inciləridir. Adət və ənənəni yaşadan, türk məişətini göstərən şeirlər də, burada az deyildir. Bunlar xüsusən etnoqrafiyanı öyrənmək üçün çox maraqlıdır. Əmək haqqında nəcabət və insaniyyət haqqında yazılmış yüksək bədii dəyərlərə malik əsərlər, ağılı-biliyi tərif edən parçalar, ibrətamiz hekayələr, hər biri bir kitaba bərabər atalar sözü və məsəllər qədim türk xalqlarının mənəvi zənginliyini, zehniyyət və yüksək poetik fikrini nümayiş etdirir. Orta əsr Azərbaycan şairləri, həmçinin Qətran Təbrizi fars dili Azərbaycanda “ümumxalq dili olduğu üçün” deyil, ciddi tarixi-ədəbi, ictimai-siyasi səbəblər üzündən farsca yazmışdır. Azərbaycanda Qətran Təbrizinin simasında, artıq XI əsrin otuzuncu illərində fars dilində yaranan Azərbaycan şeirinin bariz nümunələri müşahidə olunur. Qətranın divanından duymaq olur ki, dəricə şeirin ab-havasını Azərbaycana gətirən o olmuşdur:

آوری رشک جهان گویان شعر در مرا گ ر
می نگشاد شاعران بر دری شعر در من

“Əgər mənim dünya şairlərinə paxıllığım tutsaydı, mən dəri şeirinin dərinə (qapsını) onların üzünə açmazdım” (4,429).

Qətran yəqin ki, burada öz mühitini, Azərbaycan şairlərini nəzərdə tuturdu. Bu mənada o, həqiqətən fars dilində yaranan Azərbaycan şeirinin ilk nümunələrini verməklə, Azərbaycan şairlərinin üzünə dəricə şeirin qapılarını açmışdı. Qətran Təbrizinin ilk tədqiqatçısı olan Früz Sadiqzadə yazırdı: “Qətran Təbrizi əsərlərini bu dildə yaratmış Rudəki və Firdovsi kimi nəhəng şairlərin yaradıcılışından qüvvət alaraq, öz qədim torpağının – Azərbaycanın əzəmət və gözəlliyini ədəbiyyata gətirmiş, xalqımızın yüksək mədəni keyfiyyətindən, nəcib duyğularından bəhs açmış, əsərlərin azadlıq və istiqlalıyyət ilə dolu bu dövr tariximizin səhifələrini canlandırmışdır” (5, 31-40). Qətran özündən qabaqkı Şərq ədəbiyyatının nailiyyətlərindən öyrənsə də, hər şeydən əvvəl, doğma vətəninə qədim tarixə malik mədəniyyət və ədəbiyyatı, zəngin folklor ilə bağlıdır. Ot kökü üstə bitər. Onun bir şair kimi yetişməsində də Azərbaycan mühiti, bu mühitin sənət-poeziya qarşısında qoyduğu tələblər əsas idi. XI əsrdə belə bir qüdrətli sənətkarların yetişməsi üçün, yuxarıda göstəriləndi kimi, Azərbaycan lazımi tarixi, mədəni-ədəbi şərait mövcud idi. Azərbaycan bu dövrdə Şərqi ən mədəni ölkələri sırasında dururdu. Belə olduqda, yazılı ədəbiyyatımızın bünövrəsini qoymuş böyük şairin məfkurə mənbələrini də məhz türk dilində, ruhunda axtarmaq lazımdır.

Ədəbiyyat

1. منوچهری دامغانی. دیوان. چاپ دوم. محمد دبیر سیاقی. تهران: 134، 653 ص.
2. Yusif Xas Hacib.Kutadğu-bilik. İstanbul: Alaeddin Kral basımevi (Fərqanə nüsxəsi, cild 2, 1943, 446 s.
3. کشغری محمد بن الحسین بن محمد. دیوان لغات الثرک. چاپ اول. تصحیح –معلم رخت. استانبول: 1333، 320 ص.
4. تبریزی قطران.دیوان. حکیم قطران تبریزیک چاپخانه شفق، 1954، 544 ص.
5. Sadıqzadə F. Qətranın öyrənilmə tarixi. “ADU - nun elmi əsərləri”, 1965, №1, s.31-40

Rəyçi: dos. Ş.Əhmədova

Göndərilib: 29.11.2020

Qəbul edilib: 30.11.2020